pregledni članak / review article UDK/UDC: 165.63 Sulejmanpašić Dž.

SVJETOVNI INTELEKTUALIZAM DŽEVADA SULEJMANPAŠIĆA

Najil Kurtić
e-mail: najilkurtic@gmail.com

ABSTRACT

Dževad Sulejmanpašić je bio jedan od prvih svjetovnih intelektualaca među muslimanima u Bosni i Hercegovini. Njegov intelektualizam je obilježen istovremeno 1) dubokom empirijskom uronjenošću u kulturne, duhovne i socijalne prilike svog naroda, 2) izvanrednim poznavanjem evropskog civilizacijskog konteksta i povijesnih megatrendova kojima su bosanski muslimani odlaskom Osmanlija neizbježno bili izloženi i 3) dubokim interioriziranim pristajanjem uz moralni zakon da je čovjek čovjeku čovjek. U Kantovoj misli pronalazi ključ za razrješenje proturječnosti koje proizlaze iz duboke uronjenosti bosanskih muslimana u tradicionalni sistem islamskih vrijednosti i neizbježne izloženosti nadirućem modernizmu.

SECULAR INTELLECTUALISM OF DŽEVAD SULEJMANPAŠIĆ

Dževad Sulejmanpašić was one of the first secular intellectuals among Muslims in Bosnia and Herzegovina. His intellectualism was marked by 1) deep empirical immersion in the cultural, spiritual and social circumstances of his people, 2) extraordinary knowledge of the European civilizational context and historical megatrends to which Bosnian Muslims were inevitably exposed by the Ottoman departure, and 3) deep interiorization with Kant's moral law. Kant's thought finds the key to resolving the contradictions stemming from the deep immersion of Bosnian Muslims in the traditional system of islamic values and the inevitable exposure to advancing modernism.

1.0 Uvod

Dževad Sulejmanpašić rođen je 1893. godine[1] u selu Vesela kod Bugojna a umro 1976. godine u Malom Lošinju. Potomak je ugledne zemljoposjedničke porodice, "koja je tristo godina sudjelovala u najvišim državnim i vojnim strukturama Osmanskog carstva"[2]. Najstariji predak Sulejmanpašića je Ali-paša Skopljak, koji je bio hercegovački sandžak-beg od 1694. godine. Potomci Ali-paše Skopljaka prozvali su se Alipašići, da bi od prve polovine 19. vijeka, jedna grana porodičnog stabla, koju su činili potomci Sulejman-paše Imširpašića (bosanskog vezira), uzeli prezime Sulejmanpašići.[3]

Sulejman-paša Imširpašić je bio Dževadov pradjed. Djed mu je bio Ibrahim-beg Sulejmanpašić a otac Sulejman-beg Sulejmanpašić. Majka Fatima je imala djevojačko prezime Fadilpašić. Imao je dva brata i dvije sestre. Braća: Zija i Nedžad. Za Nedžada se zna da je bio bankar. Sestre su mu se zvale Kanija i Majda. Porodica Sulejmanpašića zadržala je posjede i održala status bogate begovske porodice sve do kraja prvog svjetskog rata, kada je postala žrtvom agrarne reforme.

Dževad Sulejmanpašić je završio osnovnu školu i Gimnaziju u Sarajevu. Po početku Prvog svjetskog rata mobiliziran je u vojsku Austro-Ugarske monarhije. Pošto je ranjen na italijanskom frontu vraćen je u Sarajevo gdje je dočekao i kraj rata.[4] Nakon rata upisuje studij u Beču. Nije poznato šta je studirao. Historičar Adnan Jahić veoma razložno zaključuje da se radi o studijima humanističkih nauka[5]. U knjizi Slobodna misao i hikmetovština Sulejmanpašić o

1 U literaturi postoje nedoumice oko godina rođenja i smrti Dževada Sulejmanpašića. Mi smo ih utvrdili na osnovu zapisa na obiteljskoj grobnici Sulejmanpašića u Malom Lošinju.

2 Kajan.I. (2019). In memoriam: Zija Sulejmanpašić (Sarajevo, 1931. – Zagreb, 2019). Stav. Sarajevo.

3 Obrazloženje Odluke Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine , od 22. januara 2007. godine o proglašenju nacionalnim spomenikom istorijske građevine- mjesta i ostataka Sulejmanpašića kule u Odžaku, opština Bugojno. Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika (kons.gov.ba) (pristupljeno 01.12. 2021. godine)

4 Jahić.A.(2005). Modernizam Dževada Sulejmanpašića. Bošnjačka pismohrana: časopis za povijest i kulturu Bošnjaka u Hrvatskoj. BNZH. Svezak 5, broj 17-20, Zagreb.

5 Jahić, A. Isto

svom obrazovanju kaže: "Nisam nikakav visoki naučenjak, ali sam nešto proučio Kantovu filozofiju i poznajem osnove nekih prirodnih znanosti, kao i sociologije".[6]

U Beču lično upoznaje, tada veoma poznatog i popularnog, pisca, polemičara i satiričara Karla Krausa; koji je na njega ostavio snažan intelektualni utisak i podstakao samopercepciju o sebi kao čovjeku "svjetskih nazora"[7]. Intelektualno uvažavanje, pa čak i divljenje Krausu Sulejmanpašić eksplicitno iskazuje u svom najobimnijem djelu Žurnalizam razarač čovječanstva, koje je objavljeno u Zagrebu 1936. godine[8]. Iz bečkog perioda potiče i veza sa filozofijom Emanuela Kanta, koja je u temelju njegove kritičke zaokupljenosti temama i stanjem naroda muslimanske vjeroispovijesti (naročito u Bosni) nakon povlačenja Osmanlija sa Balkana.

Zbog pogoršane materijalne situacije svoje porodice, izazvane agrarnom reformom, Sulejmanpašić napušta studij u Beču i vraća se u Sarajevo. Tu dobija namještenje u činovničkoj strukturi Austro-ugarske uprave. U Sarajevu je, na Bakarovcu, živio do tridesetih godina kada preseljava u Zagreb.

Bio je poliglota. Znao je njemački, francuski i engleski jezik. Njegovo poznavanje njemačkog jezika došlo je do izražaja kada je u Beču naišao na Dumerov prijevod/prepjev na njemački jezik poezije Hafiza Širazija[9]. Sa njemačkog prevodi pedesetak pjesama i objavljuje ih prvo u domaćim časopisima a potom u knjizi Prepevi iz Hafizovog Divana koja je izašla u Sarajevu 1928. godine[10].

Nije poznato da li je u kasnijem periodu stekao neki stepen akademskog obrazovanja, odnosno da li je dovršio, u Beču započete, studije. Moguće da jeste. Nakon Drugog svjetskog rata posvetio se

6 Sulejmanpašić, Dž. (1933). Slobodna misao i hikmetovština: dva gledanja na naše muslimanske verske i socijalne probleme, vlastito izdanje, Zagreb.

7 Sulejmanpašić, Dž.(1918). Muslimansko žensko pitanje – jedan prilog njegovom rješenju, Vlastito izdanje. Sarajevo.

8 Sulejmanpašić, Dž.(1936).Žurnalizam razarač čovečanstva i novinarstvo sa najmanjom merom žurnalizma. Štamparija Gaj. Zagreb

9 Daumer, G. F. (1846). Hafis: Eine Sammlung persicher Gedichte, Hoffman und Campe, Hamburg.

10 Sulejmanpašić, Dž. (1928). Prepevi iz Hafizovog Divana, Štamparija Društva "Prosveta", Sarajevo.

logopediji. Prema nekim izvorima radio je na Višoj pedagoškoj školi u Zagrebu, prethodnici današnjeg Učiteljskog fakulteta[11]. Međutim, u arhivi ovog fakulteta nema dokumenata koji bi utemeljili ovu tvrdnju.[12]

Na obitelljskoj grobnici Sulejmanpašića u Malom Lošinju piše da je Dževad bio nastavnik.

Bio je oženjen Katarinom Kovač (Slovenka porijeklom), koja je u mladosti uzela ime Ildika. Bila je liječnica - pedijatar. Nisu imali djece. Oboje su sahranjeni u Malom Lošinju u Hrvatskoj.

2.0 Sekularni modernisti vs. vjerski tradicionalisti

Za razumijevanje intelektualnog i društvenog djelovanja Dževada Sulejmanpašića treba uzeti u obzir dominantni tematski i duhovni okvir unutar kojeg su vođene rasprave među muslimanskim intelektualcima u Bosni od posljednje decenije 19. vijeka do početka drugog svjetskog rata. Duhovni ambijent u kome se pojavio Dževad Sulejmanpašić sa svojim reformističkim idejama opisao je Enes Karić. "U periodu između dva svjetska rata u Bosni svi islamski i muslimanski mislioci žele promjenu, svi žele napredak, svi žele „evoluciju", „evoluciju" kojom se htjela provesti preinaka prezrenog stanja društva na nešto što bi bilo bolje, „naprednije". Ali, jednu „evoluciju" su htjele hodže, a sasvim drugu (svjetovna) inteligencija."[13]

Fikret Karčić prepoznaje tri pristupa reformi unutar muslimanske zajednice o kojima se raspravljalo u Bosni i Hercegovini u periodu između 1918 i 1946. godine. Jednu grupu su činili sekularni modernisti na čelu sa Dževad-beg Sulejmanpašićem i Edhemom N. Bulbulovićem. Oni su se zalagali za modernu interpretaciju Kur'ana i šerijata, obrazovanje i odgoj muslimana u skladu sa duhom modernog doba, prihvatanje evropske prakse u odijevanju i društvenoj etici, modernizaciju muslimanskih ustanova; jednostavno kazano za

11 Jahić, A. Isto.

12 Na našu zamolnicu, a uz posredovanje Saliha Huremovića, predsjednika Bošnjačke nacionalne zajednice Zagrebačke županije, da u arhivu Učiteljskog fakulteta u Zagrebu pronađu podatke o angažiranju Dževada Sulejmanpašića dobili smo odgovor: Poštovani gospodine Kurtiću, pregledom smo utvrdili da u arhivi Učiteljskog fakulteta ne postoje podaci o gospodinu Sulejmanpašiću.

13 Karić,E., Wiesmann, H., Schmid, H. (2008). Islam in Bosnien und Herzegowina und Deutschland, Friedrich-Ebert-Stiftung Sarajevo.

odredjeni stepen sekularizacije muslimanskih društava. Ovom krugu su pripadali uglavnom svjetovno obrazovani muslimani. Drugu grupu, najutjecajniju, činili su vjerski modernisti. Zagovarali su umjerene reforme u okvirima islamskog koncepta Islaha ("popravljanja stanja na bolje"). Najutjecajniji među njima su bili Džemaludin ef. Čaušević, Šukrija Alagić, Abdulah Bušatlić i drugi. Treću grupu činila je tradicionalna ulema. Najutjecajniji među njima su bili Sejfulah Proho, Ali Riza Karabeg, Ali Riza Prohić i autori okupljeni oko listova "Hikjmet" i "El-Hidaje".[14]

Veoma žustre rasprave su vođene oko pitanja kao što su: "Kakvu školu imati? Kakvu odjeću nositi? Kakvu kapu na glavu stavljati? Smije li musliman nositi šešir? Može li žena muslimanka otkriti svoje lice i odbaciti feredžu i zar? Da li imati savremene škole? Da li žensku djecu slati u savremene škole? Smije li muslimanka biti društveno angažirana? Smiju li se muslimani iseljavati u Tursku i može li se to tumačiti hidžrom. Šta sa starim muslimanskim grobljima u Bosni i mogu li se iskorištavati za stanogradnju, parkove, puteve? Kako urediti sistem vakufa? Je li bankovna kamata isto što i al-riba o kojoj Kur'an govori, i smije li musliman poslovati preko banke? Je li hilafet ukinut zastalno i trebaju li muslimani imati halifu?."[15]

Prvi izazov tradicionalnoj ulemi, Dževad Sulejmanpašić je uputio svojom knjigom "Muslimansko žensko pitanje - jedan prilog njegovu rješavanju". Zbog radikalnih reformističkih poziva na oslobađanje muslimanke od tradicionalnih normi i uloge u porodici i društvu knjiga je izazvala osudu ne samo uleme već i jednog broja pripadnika grupe vjerskih modernista. Krajnji izrazi osude koja je dolazila iz konzervativnih vjerskih krugova bili su javno spaljivanje primjeraka knjige u haremu Gazi Husrev-begove džamije u Sarajevu[16] i razbijanje stakala na prozorima njegove obiteljske kuće[17].

U predgovoru Sulejmanpašić kaže da je knjigu napisao još dok je u Bosni vladala Austro-Ugarska, ali mu je "cenzura zabranila njeno

14 Karčić, F. Austrougarsko naslijeđe i intelektualni horizonti dr. Smaila Balića. https://akos.ba/austrougarsko-naslijedje-i-intelektualni-horizonti-dr-smaila-balica, pristupljeno 26. 10. 2021.

15 Karić,E., Wiesmann, H., Schmid,, Isto

16 Calic, M.J. (2019). A history of Yugolsavia. Purdue University Press. West Lafayette.

17 Jahić, A., Isto

štampanje sa motivacijom da je sadržaj 'antoszig' (nepodoban)...". Cenzura je postupila tako jer "austrougarskoj vladi nije bilo po njenu računu da se bos-herc. muslimani ikad prosvijetle i civilizuju..." Sulejmanpašić potom veli da se u Bosni ovo pitanje (tzv. pitanje društvenog statusa muslimanske žene) držalo za nepristupačan predmet "u koji nije smio ticati niko osim pozvanih". Pitanje nije učinjeno javnim, već je držano kao nekakav sveti predmet, jer "taj sveti predmet jest naša žena"[18].

Odluka cenzure postaje razumljivija kada se uzme u obzir da Sulejmanpašić glavnim krivcem za stanje bosanskih muslimana smatra upravo austro-ugarske vlasti. "Sulejmanpašić veli da je Austro-Ugarska znala 1878. godine da mi imamo duboko poštovanje prema islamu i ona nas, tokom svoje uprave u Bosni, nije htjela reformirati da „ne povrijedi duboko uvriježena islamska čuvstva svojih novih državljana". Sulejmanpašić, kao radikalni modernist, zamjera to Austro-Ugarskoj i kaže da su nas Nijemci trebali prisiliti na „promjenu načina našeg življenja". On kaže: "Trebali su nas prisiliti i na to da damo djecu u škole i zanate, da reformišemo spram duha vremena mektebe i medrese, trebali su nas prisiliti da damo ženskoj drugi položaj u porodici i u društvu, koji je iskalo 'novo vrijeme'. Ali, Austro-Ugarska je 1918. otišla i, kao da se ništa nije dogodilo, mi smo i dalje „zaostali", veli Sulejmanpašić, život bosanskih muslimana ostao je uglavnom onakav kakav je bio prije austrougarske okupacije Bosne 1878. godine."[19]

Otkrivanje lica Sulejmanpašić vidi kao preduslov za radikalnu promjenu društvene pozicije žena muslimanki prije svega svjetovnog obrazovanja a potom i omogućavanje pristupa zaradama." Evo tužne slike koliko je naša žena zaostala za (ostalim) sugrađankama! Pismenost bos-herc. žene po vjerama u godini 1910. je bila: muslimanki 637 (pismenih), pravoslavih 13.167 i katolkinja 26.375 osoba; dakle, iako smo mi brojem mnogo jači nego katolici u Bosni i Hercegovini, to naša žena ipak nema nego 40-ti dio pismenosti katoličke žene. Duša naše žene čami u neprozirnom mraku prostote i neznanja".[20]

Već u ovoj knjizi Sulejmanpašić naglašava značaj obrazovanja za društveni i kulturni preporod bosansko-hercegovačkih muslimana u

18 Karić,E., Wiesmann, H., Schmid, Isto

19 Karić,E., Wiesmann, H., Schmid, Isto

20 Sulejmanpašić, Dž. (1918). Muslimansko žensko pitanje – jedan prilog njegovom rješenju. Vlastito izdanje. Sarajevo.

kome će do kraja svog društvenog i kulturnog angažiranja istrajavati. Nije se teško složiti s ocjenom historičara Adnana Jahić kada za Sulejmanpašićevu knjigu Muslimansko žensko pitanje – jedan prilog njegovom rješenju kaže: "...u to vrijeme bio je to akt intelektualne i ljudske hrabrosti čovjeka, koji je smatrao da čini dobro djelo zajednici koju upozorava na izvore njene bijede i zaostalosti".[21]

Svoj svjetovni reformistički odnos prema izazovima pred kojima su se našli muslimani na području prvenstveno Bosne ali i šire, na Balkanu, Sulejmanpašić zadržava i u drugim radovima, koje objavljuje u publikacijama "Jugoslovenski list", "Reforma" i "Gajret". U Jugoslovenskom listu od 25. januara 1925. godine objavljuje članak pod naslovom "Za šeširа a protiv fesa" u kome je još jednom pokazao svu pragmatičnost koja je po njemu bila potrebna da bi muslimanska zajednica ne samo opstala već se i razvijala u novom (zapadnjačkom) kulturnom okruženju.

U "Pregledu" broj IV iz 1930. godine objavljuje tekst "*Tragičnost duhovnih i socijalnih kontrasta u naših muslimana*"[22]. U tom tekstu Sulejmanpašić otvara "jedno od najkrupnijih i najosjetljivijih pitanja bošnjačke nacionalne i duhovne stvarnosti između dvaju svjetskih ratova: pitanje interpretacije islamskih učenja u modernom vremenu, temu koja je neraskidivo vezana za problem saradnje inteligencije i uleme u savremenom bošnjačkom društvu."[23] Taj problem do dana današnjeg nije riješen i manifestira se prvenstveno u podozrivosti prema vjerskoj, odnosno svjetovnoj inteligenciji, ovisno od ideološkog tipa političkog sistema u različitim periodima historije BiH.

3.0 Politički angažman u funkciji kulturnog preobražaja

Svoj društveni i kulturni angažman Dževad Sulejmanpašić počinje u Narodnoj uzdanici – muslimanskom kulturnom i prosvjetnom društvu, u čiji je Glavni odbor biran na osnivačkoj skupštini, održanoj na Bentbaši u Sarajevu 17. oktobra 1924. godine[24]. Narodna uzdanica je organizirana, od strane JMO (Jugoslovenske muslimanske organizacije i djelovala kao pandam Gajretu za koji se smatralo da je

21 Jahić, A., isto

22 Sulejmanpašić, Dž., Tragičnost duhovnih i socijalnih kontrasta u naših muslimana. Pregled. IV/1930.

23 Jahić, A.,Isto.

24 Pravda. VI/1924, 346, 2. Beograd

pod prevelikim utjecajem Srpskih radikala, odnosno da je prosrpski orjentisan. Narodna uzdanica je bila pod snažnim političkim utjecajem Jugoslovenske muslimanske organizacije a za njene pristalice se vezivalo mišljenje da su u nacionalnom i političkom smislu bliski hrvatstvu. To je u tadašnjoj štampi argumentirano bliskim političkim, vezama JMO sa Hrvatskom republikanskom seljačkom strankom.

Dževad Sulejmanpašić nije bio primarno zainteresiran za političku agendu, mada je bio član redakcije Pravde; glasila JMO, pa čak i kotarski delegat organizacije iz Sarajeva.[25] On je svoje angažiranje u JMO vidio kao način da pojača Narodnu uzdanicu u misiji kulturnog i društvenog preobražaja svog naroda (muslimanske vjeroispovijesti), prije svega boljeg obrazovanja i što je moguće bezbolnijeg prilagođavanja novom kulturološkom ozračju. Ta činjenica će mu olakšati prelazak iz "Narodne uzdanice" u "Gajret". Taj prelazak pravdao je prevelikom političkom instrumentalizacijom od strane JMO a zanemarivanjem izvorne misije "Narodne uzdanice" i mnogo ozbiljnijim i neposrednijim djelovanjem "Gajreta" na kulturnim i prosvjetnim pitanjima, koja su ga preokupirala. Svoj raskid sa JMO Sulejmanpašić obrazlaže u tekstu "Reforma prema Jugoslovenskoj Muslimanskoj Organizaciji " gdje kaže: "Ja sam od 1920. do 25. godine mnogo radio za JMO. Trošeći živce i umnu snagu u redakciji "Pravde" u nadi da će se jednom već smatrati završenim pribiranje narodnih snaga i pristupiti opštem kulturnom radu u narodu. U 1925. godini me je čekanje već bilo osanisalo. Danas vidim da JMO vrlo malo misli na taj rad".[26]

Razlaz s JMO i priključenje Gajretu jednim dijelom je odredilo i njegove, veoma rijetko iznošene političke stavove, pa i pristajanje uz kraljevu paradigmu integralnog jugoslovenstva, koja je jugoslovenstvom pokušavala razriješiti protivriječnosti primata srpske, odnosno hrvatske nacije, a koja se u najtežem obliku odražavala na podjele unutar muslimanske zajednice u Bosni.

U "Gajretu" je Sulejmanpašić dobio puno priznanje. U dva mandata (od 1928. do 1930. godine) bio je član Glavnog odbora.[27] To je svakako

25 Jahić, A., Isto

26 Sulejmanpašić,Dž., Reforma prema Jugoslovenskoj Muslimanskoj Organizaciji. Jugoslovenski list , XI/1928,br12, citirano prema Jahić.A.(2005). Modernizam Dževada Sulejmanpašića. Bošnjačka pismohrana: časopis za povijest i kulturu Bošnjaka u Hrvatskoj. BNZH. Svezak 5, broj 17-20, Zagreb.

27 Jahić,A., Isto

uticalo na neke njegove stavove koje je objavljivao u Gajretovim glasilima, pa i na svrstavanje muslimana u srpski nacionalni korpus. To je, očigledno bila cijena koju je morao platiti da bi u tim istim glasilima nastavio svoju glavnu, reformističku djelatnost fokusiranu na reforme vjerskog, kulturnog i društvenog života muslimana, čije je posebnosti bio svjestan i neskriveno ju je isticao.

Kada se danas izriču konačne ocjene o Sulejmanpašiću[28] naročito o njegovoj prosrpskoj orijentaciji, treba uzeti u obzir činjenicu da u vrijeme kada je on djelovao i pisao skoro da i nije bilo ideje o nacionalnoj zasebnosti muslimana koji su živjeli na području Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevine Jugoslavije. Ne treba zaboraviti i da je bio među osnivačima Narodne uzdanice koja je organizirana kao kontrapunkt Gajretu za koji se smatralo da je suviše prosrpski orjentiran. U priklanjanju jednoj (srpskoj) ili drugoj (hrvatskoj) strani Sulejmanpašić se prije svega vodio, veoma pragmatično, procjenom ko je politički jači i s kim će izvjesnije ostvariti ciljeve kulturnog i prosvjetnog preporoda svog naroda (muslimana). Utemeljenost stigme o prosrpskoj orjentaciji Dževada Sulejmanpašića upitna je i iz perspektive njegovih životnih odluka. Prvo, to je preseljenje u Zagreb početkom tridesetih godina prošlog vijeka, izdavanje njegovih najobimnijih djela u Zagrebu, njegovo djelovanje u islamskoj zajednici Zagreba, poslijeratni život i karijera logopeda u Zagrebu i konačno odluka da svoje posljednje dane provede i konačni smiraj nađe u Malom Lošinju.

Prije nego što će se definitivno približiti Gajretu Dževad Sulejmanpašić zajedno sa Edhemom Bulbulovićem, Mehmedom Begovićem i Abdurezakom Hifzi Bjelavcem u januaru 1928. godine osniva organizaciju naprednih muslimana Reforma i pokreće listove Reforma i Novi Behar. U ovim glasilima zastupaju naprednjačke poglede na izlazak iz opće krize i nazatka muslimana na prostorima Balkana poslije odlaska Osmanskog Carstva. Zalagali su se za napuštanje zastarjelih tradicionalnih normi i prihvatanje moderne zapadne kulture i civilizacije uključujući i moderno tumačenje islama i Kur'ana sa naglaskom na moralne vrijednosti koje promiče. U svojoj nestrpljivosti da pokrenu promjene prilagođavanja novom civilizacijskom ozračju "svjetovni modernisti" su često veoma netaktično zadirali u tadašnje tradicionalne i neprikosnovene

28 Hasanbegović.Z. (2012). Jugoslovenska muslimanska organizacija 1923 – 1941 (U ratu i revoluciji 1941. – 1945.) Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Medžlis Islamske zajednice. Zagreb.

identitetske simbole bosanskih i balkanskih muslimana (pokrivanje žena, nošnja muškaraca) ali i u način na koji je upražnjavan islam (učenje i obredi na arapskom jeziku, umjesto na maternjem). Međutim, bez obzira na nerazumijevanje i osude na koje su nailazili, jedno je sigurno, Sulejmanpašić i istomišljenici iz Reforme nikada nisu istupili iz islamskog civilizacijskog kruga. Za platformu društvenih i kulturoloških reformi uzimali su islam i njegove izvore. Ponekad su ih pogrešno tumačili izazivajući napade na sebe ne samo tradicionalne uleme već i vjerskih reformista.

Urednik Reforme bio je Dževad Sulejmanpašić a kao izdavač se potpisivao Asim Dugalić. Izašlo je ukupno 10 brojeva. Prvih devet brojeva su izlazili kao sedmičnjaci a deseti broj je bio mjesečnik.

U to vrijeme identitetske rasprave dostižu svoj vrhunac. Na Kongresu muslimanskih intelektualaca koji je održan u Sarajevu 6. i 7. septembra 1928. godine Sulejmanpašić je dobio jednu vrstu intelektualne satisfakcije. Izabran je za člana predsjedništva Kongresa i za člana Egzekutivnog odbora Kongresa. U kongresnim raspravama fokus se prebacuje sa pitanja zagovaranja zabrane vela (za koje se smatra da treba ostati stvar ličnog odabira) na pitanje podupiranja školskog obrazovanja djevojčica.

Po zamiranju rada Reforme, dolazi do odmaka Sulejmanpašića od Narodne uzdanice i od Jugoslovenske muslimanske organizacije i do povezivanja sa Gajretom, suštinski to nije značajnije utjecalo na društveni i kulturni angažman Sulejmanpašića. On i dalje, u reformističkom, liberalnom duhu i stilu, šiba po konzervativnim strukturama unutar muslimanske zajednice. U kalendaru (godišnjaku) Gajret za 1932. godinu objavljuje komediju u jednom činu "Zelen čovjek". Za ovu komediju nagrađen je na Gajretovom dramskom konkursu 1932. godine. Neki autori kažu da je to bila nagrada Sulejmanpašiću za prelazak iz "Narodne uzdanice" u "Gajret". Kada se pročita tekst ove jednočinke vidi se da se ipak radi o visokom stupnju korespondiranja sadržaja sa glavnim programskim načelima i ciljevima za koje se "Gajret" zalagao.

4.0 Iz Kantove perspektive

Sukus svojih filozofskih, političkih i socijalnih pogleda Dževad Sulejmanpašić je izložio u knjizi "Slobodna misao i hikmetovština: dva gledanja na naše verske i socijalne probleme". Štampao ju je o vlastitom trošku u Zagrebu 1933. godine[29].

29 Sulejmapašić, Dž. (1933). Slobodna misao i hikmetovština: dva gledanja na naše

U ovoj knjizi Dževad Sulejmanpašić se javlja kao zreo mislilac, koji u Kantovoj misli pronalazi ključ za razrješenje protivriječnosti koje proizlaze iz duboke uronjenosti bosanskih muslimana u tradicionalni sistem islamskih vrijednosti i neizbježne izloženosti nadirućem modernizmu. Ključno je, pri tome bilo, pokazati, nosiocima dogmatskog poimanja islama, da se razum (slobodna misao) i vjera uzajamno ne isključuju. Po Sulejmanpašiću razuman čovjek u vjeri u Boga "nalazi svoj nužno potrebni priključak u jednu opštu i bezuslovnu zajednicu i naš inteligibilni život, koji bi bez toga stajao usamljen, bez značenja, bez vrednosti i stoga potpuno himeričan"[30].

Pozivanje na Kanta, može se protumačiti i kao zaklanjanje za Kantov autoritet[31] i ugled koji je ovaj filozof imao u to vrijeme, među bosanskohercegovačkim muslimanima – intelektualcima. Ali to nije cijela istina. Sulejmanpašić veoma kreativno, iz perspektive Kantovog moralnog zakona (opredjeljuj svoju volju tako da možeš htjeti da takvo opredjeljivanje bude opšti zakon za sve ljude) kritički secira elemente zapadnog duha, pa i patologije koje nastaju kao posljedica narcisoidne racionalnosti (negacije Boga i zapostavljanja moralnih načela). Sulejmanpašić ukazuje na amalgam slobodne misli (volje), moralnog zakona i žive aktivnosti kao idealni princip življenja u modernom (racionalnom) dobu. "U tome postignutome idealu čovek bi prevladao smrt, jer njegova telesna smrt ne bi za njega značila ništa budući da bi njegova ljubav prema moralnome zakonu učinila sve moralne volje svih ljudi njegovom sopstvenom voljom[32]", zaključuje Sulejmanpašić.

Zaokupljenost moralnim zakonom obilježit će i nekoliko narednih godina u kojima je Sulejmanpašić bio preokupiran empirijskim i teorijskim istraživanjem utjecaja novina i novinstva na različite sfere društvenog života. Međutim to ga ne sprječava da 1935. godine učestvuje u osnivanju Društva zagrebačkih muslimana i Džematskog medžlisa, kojima se pripisuju zasluge za pokretanje inicijative za izgradnju džamije u Zagrebu.

---

muslimanske verske i socijalne probleme, Vlastito izdanje, Zagreb

30 Sulejmapašić,Dž., Isto

31 Filandra,Š. (2001). Muslimani i Evropa s kraja 19. i početka 20. stoljeća, Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, Svezak 11 Br. 19-20.

32 Sulejmapašić, Dž.,Isto

5.0 Žurnalizam razarač čovječanstva

Nakon nekoliko godina istraživačkog rada Sulejmanpašić 1936. godine objavljuje, u izdanju štamparije Gaj iz Zagreba knjigu "Žurnalizam razarač čovečanstva: novinstvo sa najmanjom merom žurnalizma". To je knjiga modernog evropskog mislioca, koji iz perspektive Kantovog moralnog imperativa analizira fenomen žurnalizovanog (pokvarenog) novinarstva, vođenog komercijalnim interesima. Prepoznaje i podvrgava, prvenstveno etičkoj i kulturološkoj kritici pojave kao što su senzacionalizam, površnost, lažne vijesti, tabloidnost i sl. koje svoj vrhunac dostižu u današnje vrijeme. U tom smislu Sulejmanpašićeva knjiga jeste prvo komunikološko djelo na području tadašnje Jugoslavije, ali i Balkana.

U vrijeme pojavljivanja knjige, komunikologija kao naučna disciplina je bila tek u povojima. naročito komunikologija tematski, paradigmatski i metodološki određena na način na koji je danas izučavamo. To objašnjava i činjenicu da se autor u pristupu problemu svog razmatranja poziva na filozofe i književnike (Kierkegaard, Kraus, Karl Julius Weber, Goethe, Balzac, Baudelaire) velike i priznate umove, koje ujedinjuje veoma skeptičan ako ne i negativan stav prema utjecaju novina na "duh naroda", povezujući ga s odsustvom istinosnih svojstava objavljenih vijesti i površnošću, senzacionalizmom i instrumentaliziranošću prikaza stvarnosti u njima.

Sulejmanpašić svoje empirijsko istraživanje, svojevrsnu analizu sadržaja, u konačnici i zasniva na indikatorima kvaliteta apostrofiranim u probranim citiranim kvalifikacijama novina i novinstva čija srž je sadržana u ključnoj Balzakovoj zamjerci da "novine ne postoje više radi toga da prosvjećuju mišljenja, nego da im laskaju",. Savremeni komunikolozi kažu: da ih zavode, iskrivljuju, manipuliraju, homogeniziraju, instrumentaliziraju...

Vjerovatno postoji razlog zašto se u svojoj raspravi autor nije referirao na, u to vrijeme, poznatu knjigu Waltera Lippmana "Javno mnijenje" objavljenu 1922. godine u Americi, u kojoj su, uglavnom razjašnjeni mehanizmi utjecaja novina (posrednog i neposrednog) na javno mišljenje. Međutim, bez obzira da li se radilo o nedosupnosti kniige ili čak informacije o njenom postojanju, iz današnje perspektive vidimo da to nije toliko ni važno jer se radi o dva različita pristupa. U slučaju Lippmanovog "Javnog mnijenja" u fokusu je tehnologija utjecaja medija i onih koji imaju utjecaj na medije na slike stvarnosti koje nameću pojedincima recepijentima a pod čijim utjecajem oni djeluju u realnoj stvarnosti. U slučaju Sulejmanpašićevog Žurnalizma

razarača čovječanstva težište je na pogubnom moralnom i duhovnom utjecaju na cijelo čovječanstvo žurnalizma koji je izvršio "glavne moralne i omogućilo materijalne pripreme sa Svetski rat" i predvodio ga pune četiri godine trajanja. Ustvari, nakon čitanja ove knjige vidimo da je ona snažno upozorenje da će se historija ponoviti i da novinstvo, instrumentalizirano od strane njemačkih i italijanskih fašista ponovo kreira duhovnu i moralnu krizu civilizacijskih vrijednosti koja neizbježno vodi u novi svjetski sukob. Objašnjenje za razorni utjecaj novinstva na čovječanstvo Sulejmanpašić vidi prvenstveno u kvalitativnim karaktersitikama žurnalizma.

Gledano iz savremene perspektive, nevjerovatno je koliko su i danas aktuelne Sulejmanpašićeve kvalifikacije novinarstva, kao i da su one rezultat prvenstveno intuicijom vođene opservacije a ne teorijski konceptualiziranog posmatranja.

Parazitiranje na hiljadugodišnjem ugledu štampane riječi, strukturalna glad za novim događajima i sadržajima, okrenutost dnevnoj dinamici materijalne stvarnosti, imperativ svakodnevnog izlaženja, ovisnost o senzacijama, haotičnost i nesistematičnost sadržaja koja proizlazi iz heterogene mase čitatelja, upitna istinitost, podređenost ekonomskim interesima vlasnika, nezainteresiranost pa čak i nepogodnost za dublju (idejnu) istinu, kumulativni utjecaj na publiku, svojstva su novina i novinarstva koja po Sulejmanpašiću imaju katastrofalan utjecaj na moralne i duhovne vrijednosti savremenog društva. Sulejmanpašić konstatuje: "Etika, religija, nauke i umjetnosti postaju tako sredstvo i sluge ljudskih momentalnih potreba, te tako postaju, malo po malo, ali sigurno, u očima čitalaca žurnalovih, nerealni i suvišni fantomi koji sve više blede." Zaključak da se utjecaj žurnalistike na čovječanstvo ne zasniva na određenim pojedinim riječima u novinama, niti na njihovim namjerama, nego da se radi o "posljedici mješavine svega toga, koja se iz dana u dan ponavlja i proteže kroz godine i godine", nedoljivo nas asocira na McLuhanov poznati aksiom iz 1962. godine da je medij poruka. U svakom slučaju druga glava knjige, pod naslovom Bitne kvalitativne karakteristike žurnalizma, sama po sebi ima izuzetnu teorijsku vrijednost, koja nam daje za pravo da autora svrstamo u red začetnika komunikologije ne samo na području današnje Bosne i Hercegovine već i Balkana.

6.0 Metodološka spoticanja

U centralnom dijelu knjige, autor, na temelju primjera iz tadašnje jugoslovenske dnevne štampe pokazuje, kako žurnalistička paradigma spoznaje i prezentiranja stvarnosti utiče na moral, religioznost,

razvitak psihičkog života pojedinaca, na duh umjetnosti i nauke, na društveni red i demokratiju i na koncu kako služi ratnohuškačkim ciljevima. Iz perspektive dostignutog stepena (današnjeg) razvoja metodologije komunikoloških istraživanja može se prigovoriti reprezentativnosti odabranih primjera, koji u nekim slučajevima ne mogu zasnovati niti opravdati veoma oštre kvalifikacije u zaključcima. Međutim, svi fenomeni koje je autor prepoznao, pa čak i teorijski elaborirao kao što su: površnost spoznaje, pristrasnost, upitna istinitost, senzacionalizam, potčinjenost profitu, eskapizam, prisutni su, a neki su čak i eskalirali i u savremenim masovnim i mrežnim medijima. To je fascinatan utisak koji ostavlja čitanje ove knjige danas. Ipak, savremenom čitatelju će biti neubjedljivo i maglovito odnosno suviše apstraktno (filozofijsko) generalno objašnjenje da je to sve posljedica zapostavljanja moralnog zakona, a naročito ideja da se moralni zakon (koji po Kantovoj izvornoj ideji treba da funkcionira kao interiorizirana vrijednost pojedinaca) treba štititi nevjerovatno rigidnim i neodrživim (sa stajališta prirode masovnih medija i novinarstva) državnim zakonom, koji Sulejmanpašić skicira.

Knjiga je naišla na značajan odziv tadašnjih vodećih građanskih intelektualaca, među kojima se izdvajaju Jovan Palavestra[33] i Jovan Kršić[34].

Oba ova, u to vrijeme ugledna intelektualca i književna kritičara, govore s velikim respektom o autoru. Na početku svog prikaza Jovan Palavestra kaže: "Među vrlo simpatičnim brojem mladih muslimana intelektualaca, publicista i javnih radnika, od kojih veći broj sarađuje u Gajretu, jedno od najvidnijih mjesta zauzima nesumnjivo, g. Dževad Sulejmanpašić. Premda već nekoliko godina izvan Sarajeva – živi u Zagrebu, - taj daroviti inteligent i nacionalista vezao je, ranije, svoje trudoljubivo ime, svoju široku kulturu i elan za publicistiku uz onaj agilni krug među muslimanima i uz one kulturne rezultate koji su obilježeni kao najefikasniji. U tome radu, neumornom i beskompromisnom, g. Sulejmanpašić je stekao ugled snažnog kulturnog neimara i javnog radnika".[35]

Za samu knjigu Palavestra kaže: "Djelo Dževada Sulejmanpašića spada, van svake sumnje, u jedno od najzanimljivijih, kako po originalnosti teme, tako i po svojoj opsežnoj razrađenosti, a naročito

33 Palavestra,J. (1936). Knjiga Dževada Sulejmanpašića, Gajret, 1. V 1936.Sarajevo.

34 Kršič,J. (1936). Moral i štampa, Pregled, broj 154-155. Sarajevo.

35 Palavestra, J., Isto

po svome originalnom i vrlo smjelom, poštenom i čestitom, slobodnom i otvorenom stavu prema vrlo delikatnoj i nesporno zamašnoj funkciji javne riječi, novinarstva, u našem narodu. Pisac je tome poslu pristupio germanskom marljivašću i živom, inteligentnom radoznalošću za sve pojave u našem javnom životu, koje su u najtješnjoj vezi sa funkcijom i dejstvom štampe."[36]

Jovan Kršić piše: "G. Dž. Sulejmanpašić je u svome dosadašnjem publicističkom radu uvek pokazivao dovoljno smelosti da udari na velike i duboko ukorenjene verske ili socijalne predrasude naše sredine."[37]

O knjizi Kršić kaže: "Sulejmanpašić tretira novinarstvo, kao socijalni, sociološki fenomen sa jednog najvišeg moralno-filozofskog stanovišta. G. Sulejmanpašić usvaja etičku formulu idealističke filozofije, da je moral apsolutna vrednost i apriori dana. Moralni zakon nije ni izgrađivan ni uslovljavan nikakvom empirijom ni mestom, ni vremenom. Tako izdvojen iz uzajamnog odnosa ljudi, on ostaje apstrakcija, tzv. čista ideja.

U knjizi g. Sulejmanpašića se vidi kako svaki jezički izraz te ideje u empiriji života mora da najzad dobije donkihotski vid. Iz novinarstva, kao šireg pojma, izlučio je g. Sulejmanpašić pojam "žurnalizam" kao naličje dnevne štampe i uzeo ga pod lupu svojih apsolutnih ideja. Razume se da današnja dnevna štampa, ni strana ni naša, iz koje je pisac naveo mnogo citata, nije mogla da izdrži g. Sulejmanpašićeve kritike. Politika, dnevna hronika, sudska reportaža, film, sport, oglasi – sve to u dnevnim novinama ne služi opismenjavanju ljudi, nije vođeno moralnim principima, nego konkurentskim interesima vlasnika listova".[38]

Dramatična politička kretanja u Jugoslaviji i Evropi nisu davali mnogo prostora za razbuktavanje intelektualne rasprave oko pitanja koje je Sulejmanpašić pokrenuo u svojoj knjizi. To su, između ostalog i pitanja sustavne manipulacije javnošću i javnim mnijenjem od strane njemačkih socijal-nacionalista omogućene žurnalizovanim novinarstvom.

---

36 Palavestra, J. Isto

37 Kršič, J. (1936). Moral i štampa. Pregled, broj 154-155. Sarajevo.

38 Kršić, J., Isto

Nepoznata je uloga koju je Dževad Sulejmanpašić odigrao u Drugom svjetskom ratu, čiji je karakter veoma precizno najavio u knjizi. Međutim, na osnovu negativnog stava prema fašistima i nacističkoj ideologiji, iskazanog veoma eksplicitno u knjizi Žurnalizam razarač čovječanstva, može se pretpostaviti da nije bio u kolaboraciji sa fašističkim režimima uspostavljenim 1941. godine na području bivše Jugoslavije.

Nakon Drugog svjetskog rata nije učestvovao u značajnijoj mjeri u javnom i društvenom životu. To se može tumačiti marginalizacijom i tabuiziranjem identitetske agende u novom komunističkom društvenom i političkom sistemu i nametanjem novog, revolucionarnog modela štampe, koji je isključivao raspravu o alrternativama.

Prva bibliografska jedinica Dževada Sulejmanpašića koja se pojavljuje nakon 1945. godine je knjiga Mucanje, koju je objavio skupa sa svojom suprugom Ildiko, koja se ovim problemom bavila iz medicinske perspektive. Knjigu je objavio "Pedagoško-književni zbor" 1951. godine u Zagrebu.[39] Do kraja svog radnog vijeka ostao je u području logopedije. Knjigu Problematika nauke o mucanju, objavio mu je 1969. godine u Beogradu Savez društava defektologa Jugoslavije[40]. Smatra se pionirom južnoslavenske defektologije, a za doprinos na ovom polju Savez društava defektologa Jugoslavije posthumno mu je 1985. godine dodijelio Plaketu. Umro je 1976. godine u Malom Lošinju. Tu je i sahranjen pored svoje supruge Ildiko.

Iz današnje perspektive, četrdeset pet godina nakon smrti i skoro 130 godina od rođenja, bez obzira na sve kontraverze u interpretacijama njegovog društvenog angažmana, jedno je neupitno, Dževad Sulejmanpašić je bio jedan od prvih svjetovnih intelektualaca među muslimanima u Bosni i Hercegovini. Njegov intelektualizam je obilježen istovremeno 1) dubokom empirijskom uronjenošću u kulturne, duhovne i socijalne prilike svog naroda, 2) izvanrednim poznavanjem evropskog civilizacijskog konteksta i povijesnih megatrendova kojima su bosanski muslimani odlaskom Osmanlija neizbježno izloženi i 3) dubokim interioriziranim pristajanjem uz moralni zakon da je čovjek čovjeku čovjek. Ove tri odrednice

39 Sulejmanpašić,I., Sulejmanpašić,Dž. (1951). Mucanje.Pedagoško-književni zbor. Zagreb.

40 Sulejmanpašić, Dž. (1969). Problematika nauke o mucanju. Savez društava defektologa Jugoslavije. Beograd.

prepoznajemo u skoro svim tekstovima objavljenim u periodu snažnog društvenog i intelektualnog angažiranja oko promjene kulturnog i društvenog stanja svog naroda.

Literatura:

1. Calic, M.J. (2019). A history of Yugolsavia. Purdue University Press. West Lafayette.
2. Daumer, G. F. (1846). Hafis: Eine Sammlung persicher Gedichte, Hoffman und Campe, Hamburg.
3. Filandra,Š. (2001). Muslimani i Evropa s kraja 19. i početka 20. stoljeća, Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, Svezak 11 Br. 19-20.
4. Hasanbegović.Z. (2012). Jugoslovenska muslimanska organizacija 1923 – 1941 (U ratu i revoluciji 1941. – 1945.) Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Medžlis Islamske zajednice. Zagreb.
5. Jahić.A.(2005). Modernizam Dževada Sulejmanpašića. Bošnjačka pismohrana: časopis za povijest i kulturu Bošnjaka u Hrvatskoj. BNZH. Svezak 5, broj 17-20, Zagreb.
6. Kajan.I. (2019). In memoriam: Zija Sulejmanpašić (Sarajevo, 1931. – Zagreb, 2019). Stav. Sarajevo.
7. Karčić, F. Austrougarsko naslijeđe i intelektualni horizonti dr. Smaila Balića. https://akos.ba/austrougarsko-naslijedje-i-intelektualni-horizonti-dr-smaila-balica, pristupljeno 26. 10. 2021.
8. Karić,E., Wiesmann, H., Schmid, H. (2008). Islam in Bosnien und Herzegowina und Deutschland, Friedrich-Ebert-Stiftung Sarajevo.
9. Kršič, J. (1936). Moral i štampa. Pregled, broj 154-155. Sarajevo.
10. Kršič,J. (1936). Moral i štampa, Pregled, broj 154-155. Sarajevo.
11. Palavestra,J. (1936). Knjiga Dževada Sulejmanpašića, Gajret, 1. V 1936.Sarajevo.
12. Sulejmanpašić, Dž. (1918). Muslimansko žensko pitanje – jedan prilog njegovom rješenju. Vlastito izdanje. Sarajevo.
13. Sulejmanpašić, Dž. (1928). Prepevi iz Hafizovog Divana, Štamparija Društva "Prosveta", Sarajevo.

14. Sulejmanpašić, Dž. (1933). Slobodna misao i hikmetovština: dva gledanja na naše muslimanske verske i socijalne probleme, vlastito izdanje, Zagreb.

15. Sulejmanpašić, Dž.(1936).Žurnalizam razarač čovečanstva i novinarstvo sa najmanjom merom žurnalizma. Štamparija Gaj. Zagreb

16. Sulejmanpašić, Dž. (1969). Problematika nauke o mucanju. Savez društava defektologa Jugoslavije. Beograd.

17. Sulejmanpašić, Dž., Tragičnost duhovnih i socijalnih kontrasta u naših muslimana. Pregled. IV/1930.

18. Sulejmanpašić,Dž., Reforma prema Jugoslovenskoj Muslimanskoj Organizaciji. Jugoslovenski list , XI/1928,br12, citirano prema Jahić.A.(2005). Modernizam Dževada Sulejmanpašića. Bošnjačka pismohrana: časopis za povijest i kulturu Bošnjaka u Hrvatskoj. BNZH. Svezak 5, broj 17-20, Zagreb.

19. Sulejmanpašić,I., Sulejmanpašić,Dž. (1951). Mucanje.Pedagoško-književni zbor. Zagreb.

Prijevodi
Translations